

TÖRÉKENYSÉGÜNK HORIZONTJA

Hidas Zoltán:

Törekeny értelemvilágaink

Hidas Zoltán egyike a legérzékenyebb, legkörültekintőbb, legkifinomultabban gondolkodó teoretikusainknak. Ezzel a formai megállapítással kezdeném, noha további tényezők is figyelembe veendőek. Például az, hogy korához képest igen nagyszámú publikációja van. Egyéb mutatói is kiválóak, ami azt jelenti: nemcsak magas szinten gondolkodó szerzőről van szó, hanem komolyan dolgozó, szorgalmas auktorról, aki családi és tanítási kötelességei mellett, nehézkes viszonyaik közepette mégis képes időt és erőt szánni az intenzív tudományos munkára.

Korábbi könyvei közül szeretném említeni *Entzauberte Geschichte: Max Weber und die Krise des Historismus* (2004) című munkáját, illetve a 2014-ben megjelent *Im Bann der Identität: Zur Soziologie unseres Selbstverständnisses* című könyvét. Mindkettő elárulja a gondolkodó kötődését a kortárs német szociológiához, annak tartalmi tagoltságával, filozófiai horizontjával, valamint a francia és az angolszász szociológiai iskolákra való kitekintésével együtt. Jelenléte hazánk kiemelkedő fórumain — kezdve a Századvég folyóirattól a Pannonhalmi Szemlén keresztül a Vallástudományi Szemléig — jól mutatja beágyazódását a hazai publikációs világba.

Törekeny értelemvilágaink című könyve a legterjedelmesebb magyar nyelvű munkája, amely összefoglalja a szerző korábbi témáit. Tematikusan összefüggő dolgozatfüzerről van szó, monografikus munkáról, amelyben az egyes fejezetek külön-külön is olvashatók, olvasandók. Alaposan tanulmányozva a munkát úgy vélem, ez a kötet egyfajta előjáték, prelúdium, amely egy készülőben lévő szisztematikus munka előkészítését végzi el. Megjegyzem, ez az eljárás mód, az előkészítő szövegek monografikus rendezése egy formálódásban lévő, tematikusan egységes munka prelúdiúmáé, eléggé elterjedt a tudományos életben. Eszembe jut Emmanuel Lévinas, Paul Ricoeur, vagy Vető Miklós hasonló eljárása.

Milyen szerzőt láthatunk ezen írásokban tükröződni? Először is enciklopedikus tudásút, aki nyilvánvalóan szociológusnak tekinti magát, de ezt a megjelölést abban a tágasságban érti, amelyet Max Weber képviselt. Weber egyszerre volt otthon filozófiában, vallásban, szaktudományban és kultúrában, politikában és művészetben, s ezen dimenziókat sokszorosan (tartalmilag, módszertanilag) összekapcsolta munkáiban. A szocio-

lógia szorosan összefügg a filozófiával, annak egyfajta újjáépítési kísérlete a társadalomtudomány empirikus és logikai elemzése oldaláról. Weber nem dolgozott oly magas fokú módszer-tudatossággal, mint a vele kortárs fenomenológusok, de módszere valójában filozófiai: a kultúra tényei történelmi alakzatok, amelyek ideáltipikus szerkezettel bírnak, míg az utóbbit nem alapozzák meg, nem hozzák létre, a viszony fordított: az ideáltípus hozza létre az empirikus típust. A tipológia mint módszer Husserl-nél éri el a legmagasabb szintjét, tudniillik a transzcendentális feltárás formájában, amibe Kanttól kezdve Hegelen át a matematikai-logikai iskolák gazdagságával együtt számos eredmény beletagolódik, beleegyesül. Weber soha nem megy oly messzire, mint Husserl, nem lesz idealista gondolkodó, hanem kellő szerepet juttat a történetiség és a tapasztalat dimenzióinak. Mindazonáltal mégis mélyen merít a filozófiai tudatosság germán hagyományából, és megnyitja az utat oly szerzők előtt is, mint például Alfred Schütz és az ő életvilág-szociológiája.

Hidas Zoltán módszertana ugyancsak weberi-ánusnak tekinthető a fenti értelemben. Szintetikus, tipologikus, filozófiai, amelyben a történetiség, a logikai összefüggések döntő szerepet játszanak. A történetiség itt is azt jelenti: hatástörténet. Tanulmányai főképpen hatástörténeti elemzések, amelyek kitekintéssel bírnak a szoros értelemben vett fogalmi-gondolati fejleményekre, de ezeken túllépve a tágan vett filozófiai-metafizikai környezetet is figyelembe veszik. Ezen a ponton válik különösen világossá a túllépése Weberen: a vallási tartalommal dúsitott metafizika, olykor egyenesen a teológia, a vallástudomány (vallástörténet, vallásszociológia, biblikum) bekapcsolása a gondolatmenetekbe kapcsán. Ezzel Hidas Zoltán nagyobb világosságot ér el, mintha az empirikus fogalomtörténet vagy a logikai tipológia szintjén maradna meg, hiszen vele egyetértésben állíthatjuk, hogy a valódi történelmi kontextus annak a valóságnak az összefüggése, amelyet magyarul vallásnak nevezünk. A teológia, a metafizika, a szaktudományok, a logika, sőt még a matematika is leágazása ennek a valóságos összefüggésnek. Magunkat, történetünket, lehetőségeinket nem foghatjuk fel enélkül, ahogyan Georg Cantor szerint sem foghatjuk fel sem a transzfinitumot, sem a szimpla végtelent a vég-ső, abszolút végtelen valóságos fogalma nélkül, amely az istenit tárja fel.

Hidas Zoltán ugyancsak azt írja a tőle kért *Substanzeigebn*, hogy kötete „a kultúra külön-

féle jelenségeit sem akarja egymásra vagy egy- valamire visszavezetni". De hozzáteszi: „A sok- féleség fogalmi kezelése mégsem torkolthat ön- kényességbe, hanem akár a szaktudományos világmegismerő igyekezetünk egzisztenciális tét- jét mutatja, a világ és az ember belső feszültsé- geivel és meghasonlottságaival, de legalább eny- nyire a sokféle kiütéskereséssel, amelyet a nagy kultúrák hordoznak és kidolgoznak. Ez akkor is így van, ha a nagy kultúrák sokszor jelentősen eltérő hangsúlyú kérdéseket tesznek fel és eltérő fogalmakat alkotnak az emberről, és az eddigi válaszaik talán nem is hozhatók egymással össz- hangba.”

Másképpen fogalmazva: noha a könyv címe *Törékeny értelemvilágaink* — s itt mind a jelző tar- talma, mind a főnév többes száma jelentős —, Hidas Zoltán nem zárja be az empiriát a maga tö- redékességébe, a fogalomtörténetet az iratok és az emlékezet keretei közé, vagy a kontrasztos alakzatokat (világ és végtelen) a relatív végtelen koncepciójába. Felismeri, hogy a fogalomtörténet feltételezi a tipológiát, a tipológia a metafizikát, a metafizika pedig a vallási valóságot, amely más- felől már az empiria szintjén is kifejeződik, tud- niillik a pozitív vallási életvilágok, emlékezetek, jelenségek sokaságában, rendszereiben. Kétség- telen, a vallási nem „egyvalami”, hanem sokféle, kísérletező, hipotetikus vagy posztulatorikus, de mégis kijelöli azt a horizontot, amely nélkül sok- féleségre irányuló kutatásaink értelmetlenné vál- nának. Hidas Zoltán megnyitja a fogalomtörté- netet a metafizika előtt, és végeredményben ez utóbbinak — éppúgy a hitnek, mint a teológiá- nak, a vallási jelenségeknek éppúgy, mint a val- lási gondolkodásnak — kiemelt jelentőséget tu- lajdonít.

Hidas Zoltán könyvét műfajilag kultúraszoci- ológiainak mondanám. Kérdés persze, mit értünk ezen. A legegyszerűbb kiindulópont e kérdés megválaszolásához az, ha megnézzük a könyv kedvenc szerzőit. Itt a legtöbbet elemzett szer- zők felsorolása következik: Webert követi Hegel, őt Kant, Nietzsche, Marx, Luhmann, Assmann, Arisztotelész, Platon... Tehát első ránézésre is azt látjuk, hogy a filozófusok masszívabban jelennek meg a könyvben, mint a szociológusok (ha We- bert és Luhmannat ennek tekintjük). Megemlíthető még Schluchter és Foucault viszonylag erős sze- repe a munkában. Kirívó, hogy a legtöbbet hasz- nált fogalom a kereszténység! De előkelő helyen szerepel az Isten, a hit, a filozófia, a közösség, a gyakorlat, az eszmény, a gondolat, az ész... ké- ségkívül egy szociológusba burkolt vallásfilozó- fussal van itt dolgunk!

Am a kötet kiugró témái ennél sokkal egysé- gesebben is visszaadhatók: kultúra, vallás, tör-

ténelem, ebben a sorrendben. Ahogyan a szerző is állítja egy, a könyvéhez mellékelte ismertető- ben: „A kötet annak dokumentuma akar lenni, hogy a mégoly empirikus tudományok — így például a szociológia mint történeti kultúratu- domány — sem zárkoznak el a legszélesebb, és nem pusztán történeti távlatoktól. A metafiz- zika hagyományos elemeinek, a világnak, az embernek és az Istennek a tapasztalati tudomá- nyosság számára is tétje van: ezek a kérdések al- kotják a kereteit, még akkor is, ha saját eszköze- iekkel nagyon világos és éles határokig juthatnak csak el. Ezekig a határokig azonban az önma- gunkhoz és a világunkhoz való viszonyainkról filozófiai vonatkozású belátásokat is kínálhat- nak.” Vagy másutt: „A kultúra fogalma a kul- túrák sokféleségét próbálja kezelhetővé tenni, az összebékélés közeli lehetősége nélkül. Az írások három részbe rendeződnek: az első rész elsősor- ban a történetiségről, az ahhoz való viszonyunk- ról szól, a kulturális világunk és világfogalmunk kialakulásáról és jelenéről. A nyugati ember önmagához és a világhoz, vallási gyökerekből fakadóan is, az alakítás és a formálás módján vi- szonyul. Ennek legújabb következményeit mo- dernizácóként szokták összefoglalni, erről szól a második rész. A kötet ennek a jelenségnek a sok- rétűségére és rendkívüli ellentmondásosságára helyezi a hangsúlyt. A harmadik rész az identitás mára központiá váló jelenségét és fogalmát járja körül: hogyan is alakult ki az identitásnak ez a rendkívüli fogalma és igénye, vele együtt pedig a valósága, egymással kölcsönviszonyban.”

Hidas munkája a mai magyar tudományos környezetben született azon, elsősorban német, másodsorban francia eszmei háttér előterében, amely egyébként is erőteljesen meghatározza mai kultúránkat. A könyv az angolszász vonat- kozásokat kevésbé hangsúlyozza, vagyis nyo- matékosan közép-európai könyvről van szó. Ezen belül a vallási tematika, a „transzcenden- cia” jelentősége — például Weberrel, Luhmannal vagy Foucault-val összevetve — kiemelkedő. Ez a mi kultúránkra jellemző. 1945 után itt elma- radt mind a vallástudomány fejlődése, mind a filozófiai és teológiai kapcsolatok eleven tovább- gondolása. A Magyar Tudományos Akadémiá- nak a mai napig nincs vallástudományi bizottsá- ga. E téren messze elmaradunk a szomszédos, volt szovjet államoktól, ahol a vallási tematikát akadémiai szerephez juttatták — a csehek épp- úgy, mint a lengyelek, a románok vagy a szlo- vákok. Nálunk egyfajta dacos vallásellenesség mutatkozik, amin keveset segít a vallással fog- lalkozó egyetemi központok megalakulása, vagy éppen a Vallástudományi Társaság élén- kültő tevékenysége. Annak ellenére jelentkezik